

Matkalla EUrooppaan: vertailevia huomioita Suomesta ja Tshekistä

Henri Vogt, Euroopan kulttuurisäätiön Tshekki-ilta, 26.3.2009

Lähden tässä esityksessäni liikkeelle Václav Havelista, tuosta näytelmäkirjailijapresidentistä, jonka kirjoittama politiikan filosofia ja teoria voittaa menen tullen alan niin sanottujen ammattilaisten kirjoitelmat. Kuten muistamme, myös Tshekkoslovakian samettivallankumous marraskuussa 1989 monessa suhteessa henkilöityi Haveliin.

Ensimmäisen varsinaisen puheensa Tshekkoslovakian presidenttinä uutena vuotena 1990 Havel aloitti voivottelemalla sitä, kuinka kurjassa jamassa maan talous ja ympäristö olivat – kukaan ei ollut välittänyt siitä, millaiseen tilaan luonto oli päästetty; valmistettiin tuotteita, joita kukaan ei halunnut. Nämä eivät kuitenkaan olleet pahin asia. Havel jatkaa puhettaan:

”Pahinta kuitenkin on, että me elämme saastuneessa moraalisisessa ympäristössä. Sairastuimme moraalisesti, sillä totuimme puhumaan aivan muuta kuin ajattelimme. Opimme olemaan uskomatta mihinkään, olemaan välinpitämättömiä toistemme suhteen, välittämään vain itsestämme. Sellaiset käsitteet kuin rakkaus, ystävyys, myötätunto, nöyryys ja anteeksianto menettivät syvyytensä ja merkitysulottuvuuksiaan.“

Havelin sanat olisivat tietysti aivan yhtä hyvin voineet kohdistua mihin tahansa entiseen kommunistimaahan, yhteiskuntien sosiaalis-moraalinen tila osoittautui laajalti ongelmalliseksi kommunismin kukistuttua. Mikä onkin siis ollut tärkeää, monessa suhteessa tämä kulunut 20 vuotta on ollut tämän moraalisen perikadon poistekemistä, poisoppimista, unohtamista. Siis yhteiskunnallisen luottamuksen rakentamista kautta koko itäisen Euroopan. Luottamuksen, jonka merkitys on yhtä oleellinen kuin tämän hetken finanssikriisissä - kun luottamus puuttuu, järjestelmä on vähintäänkin horjuva, ja tilannetta on hyvin vaikea tasapainottaa.

Eikä tämä uuden sosiaalis-moraalisen koodin oppiminen tosiaankaan aina ole ollut helppoa; se on ollut paljon vaikeampaa kuin demokraattisten puolueiden perustaminen, uuden perustuslain hyväksyminen tai siirtyminen vapaaseen markkinatalouteen. Mutta mikä tärkeintä: näissä maissa on samalla vahvasti kuitenkin mielletty, että vasta tämän uuden sosiaalis-moraalisen järjestyksen myötä demokratia olisi aidosti juurtunut maahan, tullut ihmisten sisäistetyksi todellisuudeksi.

Politiikan tutkimuksessa, erityisesti niin sanotussa demokratian lujittumisen teoretisoinneissa, on puhuttu niin sanotusta kolmoismuutoksesta (triple transformation) itäisessä Euroopassa, joka siis nimenomaan on tarkoittanut sitä, että niin politiikan, talouden kuin sosiaalisen kulttuurin alueella vaadittiin syvällistä muutosta.

Niinpä yksi silmiinpistävimmistä piirteistä, kun ajattelee koko itäisen Euroopan kehitystä, on se miten laajasti on koettu, ettei muutostavoitteissa olla täysin onnistuttu – ei olla onnistuttu demokraatteina, sikäli kuin demokratia tarkoittaa ihmisten välistä sosiaalista kanssakäymistä ja moraalialta, demokraattista kulttuuria. Joka kerta kun on koettu jokin poliittinen skandaali, ja skandaaleja on toki ollut paljon joka puolella entisiä kommunistimaita, tulkinnan kehys näille skandaaleille on ollut, ”etemme vieläkään ole oppineet kunnan demokraateiksi, kunnan kansalaisiksi”. Ja usein vielä ”ja varsinkaan meidän eliittimme ei onnistunut muuttamaan kunnollisiksi demokraateiksi”. Luulen, että monet ajattelevat myös tämän hetken Tshekin hallituskriisistä näin.

Kun kuitenkin ajattelemme näitä reaktioita, meidän tulisi samalla muistaa, että sikäli kuin voidaan puhua epäonnistumisesta, kyseessä on ollut olennaisesti **suhteellinen** epäonnistuminen, epäonnistuminen suhteessa uuden kommunismin jälkeisen aikakauden odotuksiin, odotuksiin siis siitä, mitä demokratia voisi parhaimmillaan olla. Vuoden 1989 vallankumoukset, ja ehkä ennen kaikkea vallankumouksista kaikkein sykhdyttävin eli Tsekkoslovakian samettivallankumous, loivat siis tavallaan idealistisen näkökulman, utooppisenkin tilanteen, jossa demokratia rinnastui ihmisten hyvyyteen, heidän haluunsa toimia pikemminkin yhteisön hyväksi kuin ajaa omia etujaan – eikä todellisuus tietenkään ole näin ruusuinen, ei se ole ollut sitä itäisessä Euroopassa, mutta ei se tietenkään ole sitä myöskään läntisessä Euroopassa, maissa, joissa demokratia on vallinnut jo pitkään. Mutta entisissä kommunistimaissa toiveet ja todellisuus ovat joka tapauksessa usein olleet erityisen kaukana toisistaan, kauempana kuin niissä maissa, joissa demokratia on jo pitkään ollut jokapäiväinen asia.

Tähän sykhdyttävyyteen kiinnitti myös Havel jo edellä mainitussa puheessaan huomiota, vastapainona kuvaamalleen moraalialle rappiolle; hän ylisti maanmiestensä potentiaalia seuraavin kauniin sanoin:

”Viime aikojen tapahtumat, erityisesti viimeisen kuuden viikon vallankumous, ovat näyttäneet sen valtavan inhimillisen, moraaliallen ja henkisen potentiaalin ja kansalaisuuden kulttuurin, joka oli piilottautunut jonkin pakotetun apatian naamion taakse. Aina kun joku sanoi minulle, että olemme sitä tai tätä, vastustin ja totesin, että yhteiskunta on niin kummallinen olento, ettei kannata tuijottaa vain sen näkyvää pintaa. Olen onnellinen, että en erehtynyt. Kaikkialla maailmassa ihmiset ihmettelevät nyt, mistä nuo nöyryytetyt, skeptiset, kyyniset Tsekkoslovakian kansalaiset löysivät tuon loistavan voiman, jolla he muutamassa viikossa rauhanomaisesti ravistivat yltään totalitarismin ikeen.”

***

Näiden huomioiden ja näiden kahden lainauksen myötä tulee esiin kenties keskeisin jälkikommunistisen ajan yhteiskunnallinen jännite, jännite, joka on

olennaisesti jäsentänyt poliittista elämää näissä maissa – jossain mielessä sitä voisi myös ajatella mahdollisen ja toteutuneen, potentiaalisen ja aktuaalisen väliseksi jännitteeksi:

Yhtäältä siis on koettu, että ollaan vahvasti uusia demokraatteja, ollaan palattu Eurooppaan, aloitettu uusi elämä, elämästä on tullut uudella tavalla avoin horisontti entisen tiukasti suljetun sijaan; tulevaisuudesta on tullut avoin. Kun tein jo vuonna 1993 haastatteluja Prahassa yksi haastattelemistani nuorista yksinkertaisesti totesi, että merkittävintä oli nimenomaan, että oli saavutettu tila, jossa tulevaisuus oli avoin eikä ennalta määrätty.

Toisaalta ollaan ajateltu, että ollaan hiukan epäonnistuneita demokraatteja. Ei opittukaan tuosta vain elämään uusien toiveiden mukaisesti, ja joka tapauksessa muutosprosessi on osoittanut monessa suhteessa paljon vaikeammaksi kuin kuviteltiin. Tshekki ei ole mikään poikkeustapaus tässä suhteessa; luottamus politiikkaan on pysynyt hyvin alhaisena ja skeptisyys eliittejä kohtaan hyvin korkeana. Ajatus politiikan edustuksellisuudesta ehkä ei ole vielä myöskään tällöin erityisesti jalostunut: massojenhan pitäisi saada demokratiassa juuri sellaiset edustajat kuin he ansaitsevat.

Tähän epäonnistumisen tunteeseen on saattanut usein myös liittyä nostalgian ajatuksia suhteessa vanhaan, jopa toiveita paluusta entiseen. Meidän ulkopuolisten ja nuorempien sukupolvien yleensä olisikin aina muistettava, ettei kommunistinen järjestelmä suinkaan ollut kaikille tai kaikilta osiltaan huono eivätkä kaikki siellä suinkaan olleet onnettomia – tottakai siellä eli paljon onnellisia ihmisiä, jotka olivat suhteellisen tyytyväisiä siihen varmuudella varustettuun elämään, jota kommunismi heille tarjosi. – Ja ajatus varmuudestahan on nyt hävinnyt...

Tämän jännitteen vahvuus merkitsee jossain mielessä, että yhä vielä tuntuu, että nämä maat, Tshekki mukaanlukien, olisivat ikään kuin jonkinlaisessa välitilassa, tilassa, jossa uusi ja vanha järjestelmä, toiveet ja todellisuus kohtaavat, jonkinlaisessa ambivalenssin tilassa. Jos haluttaisiin tämä pukea vielä teoreettisemmalle kielelle: ehkä nämä maat ovat edelleen ikään kuin **tulemisen tilassa** siinä mielessä kuin puolalais sosiologi Piotr Stzompka on asiasta puhunut... se ei ole aktuaalista eikä potentiaalista, vaan pelkkää jatkuvaa muutosta. Transformaatio, demokratisaatio, ei siis vieläkään olisi tämän mukaan aivan ohitse. Niin, itse asiassa tunnettu itäisen Euroopan analyytikko Jacques Rupnik on hiljattain todennut, että saatuaan EU-jäsenyyden monet entiset itäisen keski-Euroopan maat ovat alkaneet jälleen toimia huonommin, ne ovat ikään kuin palanneet jälkikommunistiseen aikakauteen.

Tässä on tietysti myös syytä pitää mielessä vahva sukupolvinäkemyks: tämä jännite on oletettavasti paljon heikompi niillä, jotka ovat jo kasvaneet uuteen systeemiin, tämän hetken alle kolmekymppisillä, vaikkakaan tämäkään ei ole

mikään yksiselitteinen argumentti: edellisten sukupolvien muisti ja muistot, periytyneet tavat ja käytännöt säätelevät myös nykypolvea.

***

Jotenkin, niin minusta tuntuu, tämä kaksijakoisuus, tämä uusien odotusten ja jonkinlaisten pettymysten perinteen välinen jännite, on erityisen tärkeä, kun yritämme ymmärtää tämän hetken Tshekkiä ja erityisesti sen politiikkaa. Kiinnostavaa on sen vuoksi kysyä, missä määrin tämä jännite on vaikuttanut 1) Tsekin suhtautumiseen Euroopan integraatioon yleisesti ja erityisesti siihen 2), miten Tshekki tällä hetkellä hoitaa EU-puheenjohtajuuttaan?

Tsekissä, kuten koko itäisessä Euroopassa EU-jäsenyys tuli hyvin nopeasti agendalle, 1990-luvun alussa. Ajateltiin laajalti, että vain liittymällä nopeasti läntisen Euroopan organisaatioihin voitaisiin taata demokratian juurtuminen maahan ja samalla irrottautua kunnolla Neuvostoliiton/Venäjän etupiiristä. EU siis mitä suurimmassa määrin edusti idealistista demokratiaa, eurooppalaisen demokratian ideaalia.

Totta varmasti olikin, että tämä EU-jäsenyysporkkana auttoi näitä maita nopeuttamaan järjestelmänsä reformoimista; lienee selkeästi niin, että ne maat, joille jäsenyys tuli heti todelliseksi mahdollisuudeksi ovat paremmin onnistuneet järjestelmänsä muuttamisessa. Jäsenyysoption merkitystä ei toisaalta myöskään saisi liioitella: juuri näissä samoissa maissa oli jo olemassa muistoja demokratian perinteestä ja niiden teollinen infrastruktuuri ja tuotannollinen mentaliteetti oli kaiken kaikkiaan paremmin yhteensopiva läntisen järjestelmän kanssa. Tshekki on tietysti muutoksessaan ollut aivan parhaimpien joukossa – yhdessä muiden vuonna 2004 EU:hun liittyneiden maiden kanssa. Ei kehitys sielläkään tietysti ole ollut aivan tasaista, ja esim. 1990-luvun lopulla koettiin selvästi vaikeuksia, erityisesti yksityistämisen prosessin suhteen, mutta varsinkin viimeiset kymmenen vuotta kuitenkin erinomaisen hyvää; työttömyys on esimerkiksi ollut perin vähäistä, ainakin Prahassa on monella alalla ollut jopa työvoimapulaa.

Kaikesta tästä positiivisesta kehityksestä huolimatta maassa on kuitenkin esiintynyt aika paljon skeptisyyttä integraation ja EU-jäsenyyden suhteen, enemmän kuin useimmissa muissa itäisen Keski-Euroopan maissa (mutta kyselytutkimusten mukaan kuitenkin keskimäärin jonkin verran vähemmän kuin Suomessa); ja presidentti Václav Klausin hyvin vahvasti EU-kriittiset näkemykset ovat tietysti tulleet laajalti tunnetuksi viime aikoina, erityisesti Tsekin EU-puheenjohtajuuden myötä (yksi tsekkioiskelijani Saksassa häpesi näitä niin, että hän tuskin halusi puhua Tsekin Eurooppa-politiikasta). On kuitenkin huomattava, että enemmistö kansasta, ehkä 60 prosenttia, kannattaa mm. Lissabonin sopimuksen hyväksymistä.

Tätä EU-kriittisyyttä – eikä sitä tarvitse välttämättä henkilöidä Klausiiin – voisi nähdäkseni nimenomaan selittää idealistisella demokratiakäsityksellä; siis ajatus siitä, että me olemme joka tapauksessa vahvasti eurooppalaisia, vahvoja demokraatteja, vaikuttaa voimakkaasti kansan tietoisuudessa – ja EU kaikkine demokraattisine ongelmineen ei välttämättä millään tavoin lisää tai paranna tätä vahvaa eurooppalaista perintöä. Vaihtoehtoisesti monilla EU:n puoltajilla on ollut vahvasti se näkemys, että nimenomaan unionin kautta, yhä vahvemmin seuraamalla eurooppalaisia perinteisiä pelisääntöjä, varjo siitä, että ollaan ikään kuin epäonnistuneita demokraatteja voidaan karistaa. Jo liittymisvaiheessa vaikuttanut ajatus EU:sta eurooppalaisen demokratian muodon toteuttajana vaikuttaa siis yhä. Edellispäivän hallituksen eroakin pitää ehkä ymmärtää tässä valossa; jotenkin alussa mainitsemani perusjännite vielä jäytää koko poliittista järjestelmää ja vaikuttaa sen toimintakykyyn ja erityisesti suhteessa Eurooppaan, ”Euroopan” pitäessä sisällään niin monia demokratiaan liittyviä merkityksiä.

Samalla on kuitenkin huomattava, että ehkä juuri Tshekin suhteen tämä yhden jännitteisen poliittisen ulottuvuuden nimeäminen voi olla liiankin helppo ratkaisu... Olenkin usein miettinyt ajatellakseni maan politiikkaa viimeisenä 20 vuonna, että tämän maan yhteiskunnallisessa perinteessä on mainitun potentiaalisen ja aktuaalisen välisen jännitteen ohella vielä vahva kolmaskin ulottuvuus, nimittäin jonkinlainen peruskeptinen kansallinen itseymmärrys, siis jonkinlainen tuosta ratkiriemukkaasta kunnan sotamies Svejkestä kumpuava elämänasenne, jonka myötä ihmiset välttämättä suhtautuvat epäilevästi kaikkiin suuriin poliittisiin projekteihin, sellaisiin kuin Euroopan integraatio.

Näin meillä olisi siis kolme keskeistä politiikan määrittäjää, tai suurta tarinaa, Tshekin tasavallassa: a) idealistiset demokratiotodotukset; b) ajatus että jossain mielessä ei vielä olla uutta opittu – ollaan siis epäonnistuneita demokraatteja; nämä kaksi ensimmäistä ovat siis myös hyvin vahvasti liittyneet kommunismin ajan perintöön c) ja näiden lisäksi vielä vanhempi perinteinen skeptisyys niin politiikan mahdollisuuksien kuin todellisuudenkin suhteen. Ja kaikki nämä tekijät siis saattavat vaikuttaa siihen, että Euroopan integraatioprosessi ei olekaan ollut niin lämpimästi ymmärretty kuin voisi kuvitella maassa, joka on ilmeisen paljon taloudellisesti hyötynyt vapaista eurooppalaisista markkinoista.

Näitä kolmea tekijää tekee mieli verrata hiukan Suomeen. Kuten varmasti tiedätte, useissa analyyseissa on korostettu sitä, että kolme tekijää mahdollisti Suomen liittymisen niinkin nopealla aikataululla EU:hun 1990-luvun puolessa välissä: turvallisuustakuut suhteessa Venäjään, taloudelliset mahdollisuudet erityisesti 1990-luvun alun lamatilanteessa ja identiteettikysymykset – haluttiin olla korostetusti eurooppalaisia. EU:n vastustus taas on paljon kummunnut yhtäältä perinteisestä itse-pärjäämisen eetoksesta ja toisaalta siitä, että EU on ollut politiikassaan liian neoliberaali, liian kaukana pohjoismaisesta hyvinvointivaltiosta.

En halua tässä pohtia, mitkä tekijät ovat Suomessa olleet tärkeimpiä, vaan sen sijaan vain todeta, että joka tapauksessa turvallisuus- ja identiteettitekijät ovat olleet Suomessa huomattavasti tärkeämpiä kuin Tsekissä. Siellä ne nähdäkseni ovat olleet aika lailla toissijaisia, kun taas, kuten olen halunnut puheessani korostaa, demokratian, demokratian kehittymisen ja tulkitsemisen kysymykset ovat olleet ensisijaisia. Pohjoismaisesta näkökulmasta on myös miltei hassua, että Presidentti Klausin kannattajille, siis EU:n vastustajille, unioni on ollut aivan liian vähän liberaali, aivan liian sosiaalidemokraattinen.

***

Voisi tietysti pohtia, missä määrin Tshekin EU-puheenjohtajuuskin on ollut näiden suurten tekijöiden määrittelemää, mutta ehkä se olisi liian kaukaa haettava. Pitää ottaa ehkä vain päivänpoliittinen perspektiivi: Puheenjohtajuus ei varmastikaan ole ollut mikään erityinen menestys, ei ainakaan saksalaisen ja ranskalaisen lehdistön mukaan, vaikkakin ensimmäiset viikot ilmeisestikin sujuivat varsin hyvin. Samalla on kuitenkin myös todettava, että varsinkin suurten taloushaasteiden edessä on tietysti ollut miltei turha odottaakaan, että maan resurssit ja kokemus EU:sta voisivat riittää erityisen hyvään puheenjohtajuuteen.

Minun tekee mieleni muutenkin näin lopuksi hiukan puolustaa Tshekkiä ja sen puheenjohtajuutta. Kun maata on viime viikkoina kritisoitu, on peräänkuulutettu vahvaa poliittista johtajuutta ja ajateltu Euroopan unionia jotenkin vahvana, henkilöityneenä poliittisena prosessina – vähän niin kuin Nicholas Sarkozyn vuodenvaihteessa päättyneellä kaudella tapahtui. Ei unionia kuitenkaan tarvitse yrittää viedä tällaisen suurellisen politiikan suuntaan. Yhtä hyvin voisimme ajatella sen olevan kumpuilevaa pienten asioiden politiikkaa, hyvin tavallista politiikkaa, juuri sellaista, jota Tshekki periaatteessa alunperin puheenjohtajakaudellaan kuvitteli tekevänsä; siis ”politics as usual”.

Kun nyt käyn Prahassa, minulla on tunne, että käyn täysin tavallisessa eurooppalaisessa suurkaupungissa, hivenen hienommassa tosin kuin melkein kaikki muut. Juuri normaliteettiin pitäisi jollain lailla tähdätä, ehkä jo nyt alkaa sen termein ajatella – myös Euroopan tasolla. Sillä jos Tsekissä pitäisikin yrittää päästä eroon kommunismin kauden luomasta jännitteisestä suhtautumisesta demokratiaan, sen todellisuuteen ja mahdollisuuksiin, myös Euroopan tasolla pitäisi uudestaan alkaa ajatella utopioiden ja käytännön välistä suhdetta. Vaalimme EU:nkin suhteen itse asiassa vielä jonkinlaista idealistista, kansallisvaltiollista ja republikaanista käsitystä politiikasta, mikä taas voi vaikuttaa syvästi tulkintoihimme unionin toimintakyvystä. Todellisuuden ja toiveiden välisen ristiriidan hallitseminen olisi tärkeää politiikan kaikilla tasoilla.